

DRUŽBENO-POLITIČNI VIDIK NORMATIVNOSTI V SLOVANSKIH KNJIŽNIH JEZIKIH*

Vprašanje norme knjižnega jezika in spreminjanja njenih meril je interpretirano kot odsev reakcije jezika na družbene in politične dogodke, ki so bistveno spremenili slovanski svet, posegli so celo v njegov vrednostni sistem. Težnja po delni redefiniciji normativnih meril knjižnega jezika izhaja, med drugim, iz spremenjenih javnih in nejavnih komunikacijskih potreb; te namreč vplivajo na delno spremenjeno pojmovanje razmerja med knjižnostjo in aktualno jezikovno rabo.

The question of normativity of literary language and of changing its criteria is interpreted as a reflection of the way language reacted to the social and political events that had fundamentally changed the Slavic world, affecting even its value system. The tendency for a partial redefinition of the normative criteria of literary language originates in – among other things – changed public and non-public communicative needs, as they affect a partially altered understanding of the relationship between literary language and language usage.

1 S stališča družbeno-političnih dogodkov, ki so koncem 80-tih in v začetku 90-tih let pretresli ves slovanski svet in bistveno vplivali na spremenjen jezikovni položaj,¹ je mogoče izločiti tiste slovanske jezike, ki so z nastankom novih, vsaj v glavnem nacionalnih držav, tudi na formalni ravni dosegli svojo funkcijsko zapolnitev. V tem smislu bo pri predstavitvi aktualnih vprašanj norme sodobnih slovanskih knjižnih jezikov poudarek na slovenščini.

2 V okviru jezikovne norme bo najprej izpostavljeno načelo t. i. ideologizacije, ki je v večji ali manjši meri (glede na položaj zunaj ali znotraj vzhodnega bloka pa tudi glede na različno stopnjo ideološkega pritiska) zajelo vse slovanske jezike in do določene mere vplivalo na jezikovno in s tem tudi normativno razklanost. – Z zastavljenega vidika je potreben vsaj grob pogled na ruščino kot tisti jezik, ki je po 2. svetovni vojni oz. po letu 1948 znotraj vzhodnega bloka imel ambicije prevzeti določene segmente jezikovne komunikacije: perspektiva sporazumevalnega jezika v znanosti znotraj držav vzhodnega bloka, v glavnem vsiljeni drugi jezik v teh državah, šolski programi, izjemno močne rusistike na univerzah idr.; gre za težnjo po delni ali popolni dvojezičnosti. Samodejno vplivnost je imela ruščina tudi kot iz-

---

*Naslov referata za mednarodni slavistični kongres v Krakovu (1998) je *Dynamika normatívnych kritérií v slovanských jazykoch*; na pobudo uredništva slovaške jezikoslovne revije *Jazykovedný časopis* bo objavljen v njihovi kongresni številki 1–2, 1998 (v slovaščini); tu predstavljam nekoliko spremenjeno verzijo (razširjena vprašanja zlasti v zvezi s slovenščino, deloma tudi slovaščino).

¹Pojem jezikovnega položaja (jezikovne situacije) pri A. Jedlički (1974, 1978) je v bistvu vezan na jezikovnokomunikacijsko dinamiko določene jezikovne (komunikacijske) skupnosti. N. B. Mečkovskaja (1996) opredeljuje ta pojem kot celokupnost socialno-funkcijskih zvrsti (stilov), uporabljanih v okviru določenih politično-teritorialnih enot ali držav. K. Gutschmidt (1995) vnaša v ta pojem še odnos uporabnikov jezika do jezikovne kulture, vključno z normo in kodifikacijo.

virni jezik različnih variant ideologije na oblasti.² – Češčina je za obravnavo zanimiva tako z jezikovnega kot z jezikoslovnega vidika: gre za primer jezika, ki je bil v dvonacionalni državi dominantnejši – slovaščina se, vsaj v glavnem, ne pojavlja kot problematična glede na normativna vprašanja češčine, obratno da. (Prim. pogl. 2.3, 2.4.) S svojo izvirno teorijo jezikovne norme v zgodnjih 30-tih letih so člani Praškega lingvističnega krožka (PLK) to problematiko tudi v evropskem in širšem kontekstu jezikoslovno aktualizirali; z njo so vplivali tudi na slovensko jezikoslovno misel, na razumevanje slovenske jezikovne realnosti, o čemer bo tudi beseda.

2.1 Jezikovna norma nasploh, zlasti pa njena knjižnojezikovna varianta, uvrščena, kot rečeno, s strani članov PLK (zlasti B. Havránka) v zgodnjih 30-tih letih med imanentno jezikoslovna vprašanja, je bila opredeljena s pojmom jezikovnega sistema in njegovega srečevanja z dejansko (knjižno)jezikovno rabo, t. i. uzusom, na knjižni ravni pa odvisna še od (jezikoslovnega) uravnavanja (intervencije). Ta izvirna trikomponentnost knjižne norme ima v slovanskih jezikih, če zelo posplošimo, temeljno zastranitev, in sicer politično ideologizacijo. – Vsaj v nekaterih, do nedavna t. i. nadržavnih jezikih pa se je ob tem pojavila še ena zastranitev: gre za neke vrste sakralizacijo (nacionalnega) jezika, ki je, med drugim, vsaj delno vplivala na jezikovno odtujenost zlasti mlajše generacije. Obe odklonski pojavnosti sta povezani s težnjo podrediti si knjižni jezik kot tisti segment, ki ima sui generis največjo vplivanjsko in učinkovalno moč, zlasti seveda v določenih javnih komunikacijskih položajih in področjih. Odtujitev knjižnojezikovne norme njenemu naravnemu (knjižno)jezikovnemu okolju, se pravi privzem pravice biti njen normativni kriterij, pomeni največkrat tudi pot do obvladovanja javne besede.

2.1.1 Po letu 1945 lahko govorimo, kot rečeno, o spremenjenih jezikovnih okoliščinah v vseh slovanskih jezikih kot posledici družbeno-političnega in v veliki meri tudi ekonomskega vzorca Sovjetske zveze, ki je bil prenesen na vse slovanske države; jugoslovanski politično-ekonomski model družbenega samoupravljanja pomeni sicer formalni izstop iz tega vzorca, vendar hkrati ohranitev temeljne socialistično-komunistične ideologije. Vloge jezika, posebej seveda še na ravni definicijskih (normativnih) lastnosti njegove knjižnosti, so se ključni ideologi dobro zavedali.³ Zlasti na področju javne besede z družbenim vplivom se začne okrepljeno poseganje v referenčni svet knjižnega jezika. V glavnem se verbalizira t. i. virtualna resničnost. Knjižni jezik predvsem v svoji vplivanjski in učinkovalni vlogi je pretežno v službi uresničevanja določene ideologije, v tem smislu samouresničevanja nosilcev te ideologije; izraža torej ali potvorjeno, virtualno resničnost, ki

²Npr. v češčini naj ne bi ruščina pustila kakšnih posebnih sledov (Daneš 1997). Vendar pa v slovanskih jezikih ostaja vsaj kot del jezikovnega spomina leksika, ki jo je rodil specifični družbeni, politični, ekonomski sistem; v vsakem trenutku je lahko aktualizirana, npr. na ravni ironije.

³Znano je Leninovo poseganje v jezikovno normo knjižne ruščine v 20-tih letih; Stalinova stališča v 50-tih letih so izzvala »ustrezne« reakcije npr. na Češkem. (Gl. pogl. 2.3.)

je v veliki meri neresnica (Wierzbicka 1993), ali pa je ta »resnica« premaknjena v prihodnost oz. v pogojevane okoliščine.⁴

Z ideološko zapolnitvijo referenčnega sveta najvplivnejšega dela knjižnega jezika je ta jezik samodejno prenehal biti celovit semiotični izraz. Knjižni jezik in njegova kodificirana norma je postal za mnoge vir socialne semiotične frustracije; s tem, da je postal način samopredstavitve oz. samopotrditve interesov (ideologije) oblastne strukture, je prenehal opravljati svojo temeljno vlogo – biti način samopredstavitve in s tem samopotrditve človeka posameznika. V podstavi jezikovnonormativnega razkola, ki so ga, tudi zaradi svoje izpostavljene ideološke odgovornosti, zlasti intenzivno doživeli dominantni jeziki držav vzhodnega bloka – ruščina v okviru Sovjetske zveze, češčina v okviru Čehoslovaške, poljščina, je virtualna političnoideološka zapolnitev pretežnega dela knjižnega jezika (bolj ali manj zunaj ostaja le jezik znanosti).

Politična »diglosija« (Wierzbicka 1993; Širjajev 1997) vpliva na bolj ali manj zavedni razcep jezikovne norme, na oblikovanje t. i. jezikovne »diglosije«; »prostorečje«, »obecna« češčina, substandardna (neknjižna) poljščina⁵ je marsikdaj jezik človekove osebne reakcije – v veliki meri tudi na virtualno resničnosti knjižnega jezika.⁶ Prišlo je do ločitve jezika realnosti z njemu lastno zelo vplivno, čeprav nikoli kodificirano normo, od jezika ideologije na oblasti – t. i. ideološkega jezika, na leksikalni ravni določenega s t. i. ideologemi,⁷ v ruskem jezikoslovju imenovanega »novojazyk oz. novojaz« (npr. Širjajev 1997; Zemskaja 1997) z normo, ki je dosledno kodificirana. Znotrajjezikovna »diglosija« seveda ni mogla ostati brez spontanega medsebojnega vplivanja: spremenjena jezikovna situacija po letu 1990 zlasti v omenjenih slovanskih državah je določena tudi z aktualiziranjem kriterija opredelitve normativnega znotraj knjižnega jezika v veliki meri z vidika nujnosti upoštevanja jezikovnega substandarda.⁸

⁴Že leta 1963 piše E. Kocbek, da pravice do svobode ni mogoče uresničiti z idejami o pravici, resnici, svobodi. (Gl. pogl. 2.5.3.2.)

⁵Gre za jezikovni substandard, ki ga npr. slovenščina celovito ni oblikovala. Za slovaščino je J. Horecký (1979b) sicer predvidel ob knjižnem jeziku tudi jezikovni standard in substandard, vendar brez empirične podlage; njegova členitev, kot ugotavlja J. Bosák (1995b), se kljub popularizaciji (prenos v šole idr.) ni uveljavila.

⁶Po Wierzbicki (1993) je to tudi jezik anekdot, ironij, različnih duhovitih jezikovnih obratov na račun aktualni političnih dogajanj.

⁷E. Kocbek (1963), ugotavlja, med drugim, realno vrednost nekaterih aktualnih ključnih ideologemov (jugoslovanske) politike tedanjega časa: o *miroljubni koeksistenci* (med narodi) piše kot o »paralelizmu monologov« (208), ki temelji na nujnosti neizrekanja in kot taka vodi v »indiferentnost, prikrivanje laži in novo nasilje« (208); njej nasproti postavlja *dialog* in iz njega izvirajoči *pluralizem*; *internacionalizem* (jezikovni unitarizem) postavlja ob *narod* kot »izvenrazredno kategorijo«, *kolektivizem*, *univerzalizem* ob *individualizem* resnice kot posebne človekove izkušnje idr. (Gl. dalje.) – J. N. Širjajev (1997) piše na podlagi izkušnje s sovjetskim ideološkim vzorcem o besedah ideologemih, ki semantično pokrivajo skupine besed oz. pojmov, npr. koncept *kolektivizma* (glede na individualizem) zajema pojme kot *naš(e)* v pomenu 'splošno, pripadajoče kolektivu': vse, kar je zunaj kolektiva, je rušilno, protidružbeno; dalje pojma *narod* in *partija*: *narod* pomeni 'družbo, ki v celoti sledi partiji', *partija* ni ena izmed partij, ampak se v celoti poseblja z narodom – 'enotnost naroda in partije'; leksika je *naša* in *nenaša*: *delavci*, *kolhozi* proti *kapitalisti*, *bankirji* ipd.

Naj torej povzamemo: knjižni jezik v slovanskih državah zlasti vzhodnega bloka izkazuje na komunikacijskih področjih z vplivanjsko vlogo v večji ali manjši meri, odvisno pač tudi od različnih notranjih družbenih in političnih nihanj,⁹ dosledno normativnost, ki bi jo lahko imenovali formalna; kot taka je seveda lahko konfliktna glede na temeljno vlogo jezika v smislu možnosti biti realna človekova in s tem celotna družbena samopredstavitev in samopotrditev. Objektivno so torej »nenormativne« lahko vse tiste prvine jezika, ki so izraz omejene, v našem primeru oblastne skupine znotraj jezikovne skupnosti, deklarirajo pa se kot družbene glede na celotno jezikovno skupnost. V knjižno normo so tako vgrajene prvine, ki povzročajo konfliktnost na ravni temeljne jezikovne vloge.

2.1.2 Omenili smo že, da je (bil) znotraj večnacionalnih oz. večjezičnih slovanskih držav poleg ideologizacije družbe prek jezika tako rekoč kronično prisoten še en odklon, ki se je v različnih državah artikuliral z različno razvidnostjo in različno intenzivnostjo, odvisno zopet od intenzivnosti političnega oz. ideološkega pritiska. Preprosto rečeno – gre za razmerje med večinskim jezikom (jezikom večine), ki je (bil) vsaj na dejanski, načeloma pa tudi formalni ravni državni jezik, kot tak določen predvsem s samoumevnostjo rabe v vseh komunikacijskih položajih in področjih, in jezikom manjšine (številčno manjše skupnosti), katerega raba je (bila) določana glede na različnost teh položajev in področij.

Kljub temu, da je (bila) razvidnost te problematike vsaj na ravni javne artikulacije v različnih državah zelo različna,¹⁰ velja spoznanje, da imamo v takšnih okoliščinah na splošno opraviti z dvema nasprotujočima si reakcijama: povečevanje kompetenc oz. sploh večja kompetenčnost t. i. državnega jezika je sprožala naravno samoohranitveno reakcijo, ki pa se je lahko izražala tudi v »nenaravnem« razmerju do jezika; neke vrste prisvajanje kriterijev normativnosti s strani t. i. varuhov jezika, se pravi odtujevanje norme od njenega naravnega jezikovnega okolja pomeni seveda posebne vrste »ideologizacijo« jezika – njegovo sakralizacijo: jezik ni več samo socializacija in s tem samoumevna prepoznavna človeka, je tudi izraz uporabnikovega vrednostnega razmerja do njega. Usodna posledica jezikovne sakralizacije je nemalokrat beg iz jezika zlasti med mladimi in zatekanje v jezik, ki ustvarja videz jezikovne svobode, danes največkrat angleščina.

Zdi se, da to, kar se v zadnjih letih dogaja s hrvaščino (Pranjčević 1997), pomeni več kot samo jezikovno sakralizacijo: del družbeno in politično angažiranega okolja skuša vsaj popravljati, če že ne brisati zgodovinski spomin (knjižnega) jezika,

⁸S tega vidika so zanimive diskusije v zvezi z ambicioznim konceptom obsežnega poljskega slovarja (predvidenih je 30 – morda celo več zvezkov) – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, npr. v *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* (1996).

⁹V ruskem jezikoslovju so obdobja rasti oz. upada demokratizacije jezika poimenovana po ključnih nosilcih oblasti, npr. stalinizem, obdobje Hruščova, Brežnjeva oz. političnem in družbenem gibanju, ki so ga ti povzročili – perestrojka (Širjajev 1997).

¹⁰Jezikovni položaj je (bil) tako rekoč skrajnosten, če primerjamo Sovjetsko zvezo z nekdanjo Jugoslavijo zlasti po sprejetju reformirane ustave l. 1974, ali Slovaške po letu 1970, čeprav seveda v nobenem primeru ne optimalen (Bosák 1995a; Buzássyová 1995; Toporišič 1991); za slovenščino je povedno dogajanje v zvezi z jezikom v vojski tudi v 80-tih letih (Gjurin 1991).

natančneje – tisti njegov del, ki je s stališča aktualnih političnih razmer, se pravi glede na srbščino, tako ali drugače travmatizirajoč. Poskusi »čiščenja« jezika so seveda predvsem leksikalni,¹¹ deloma tudi morfološki na ravni besedotvorja¹² ipd.; tudi t. i. internacionalizmi so (predvsem kot srbizmi) lahko na normativnem udaru, pri čemer se brišejo ali so vsaj manj pomembni drugi knjižnonormativni kriteriji, tudi jezikovnosistemski, npr. besedotvorni vzorci.¹³ Kriteriji knjižne hrvaščine so v veliki meri zunaj jezika, vsaj deloma tudi zunaj jezikoslovja.¹⁴ Prek hrvaškega knjižnega jezika so se namreč skušali dosežati določeni politični cilji. Kot ugotavlja V. Anić (1993, 74), »/i/skanje razlik in izmišljanje razlik glede na srbski jezik za vsako ceno je samo drug obraz minulih organiziranih prizadevanj v obratni smeri«. ¹⁵

2.1.3 Naj na kratko povzamemo: jezikovna norma v slovanskih jezikih na ravni knjižnosti je v veliki meri izvzeta iz svojega naravnega jezikovnosistemskega okolja oz. drugače: ideologizacija jezika je mogoča tudi prek obvladovanja, celo prilajščanja normativnih kriterijev. T. i. skrb za jezik, tudi s strani vodilnih predstavnikov ideologije na oblasti, je zato razumljiva.

2.2 Ruski knjižni jezik s svojim normativnim vidikom je kot izvirni in najstarejši izraz (od revolucijskih in porevolucijskih časov, se pravi od 20-tih let tega stol.) različnih mutacij komunistične ideologije vzhodnega bloka njen najzanesljivejši zgodovinski spomin.

2.2.1 Razpad klasične elitne (npr. moskovske pravorečne) knjižnojezikovne norme druge polovice 19. in začetka 20. stoletja¹⁶ se je začel v revolucijskem in

¹¹ Tovrstni učinek naj bi imel npr. Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika (Brodnjak 1991), kjer moti ne samo zanemarjanje knjižnosti, prozodije, ampak tudi t. i. izpraznjena poimenovalna mesta v hrvaščini – namesto ustreznice je parafraza (opis), npr. *hlebница* (1) prostorija u kojoj stoji kruh; *privoče* dijete koje dovede muž ženi ili žena mužu iz prvog braka (431); tu se seveda pojavlja zanimivo vprašanje: so ta izpraznjena mesta realna v smislu vsaj deloma drugačnega pojmovnega sveta, ki ga odseva leksika srbskega jezika – tedaj bi šlo za odsotnost denotata v hrvaščini, ali gre v bistvu za krčenje (siromašenje) leksike hrvaškega jezika zaradi njene kakorkoli oporečne izrazne podobe. Odgovor na to vprašanje bi bil zanimiv tudi s kulturološkega in sploh sociološkega vidika.

¹² Npr. dajanje prednosti obrazilu -telj glede na -l(a)c za vršilca dejanja tip *brani-telj/-č* – *brani-lac*, *podržava-čl/-telj* – *podržava-lac*, *izvesti-telj* – *izvesti-lac* ipd.; v tem smislu je normativno besedotvorje S. Babića (1986), čeprav se izpeljanke s sufiksom -telj in -l(a)c pomensko ne razlikujejo (280); razlika je torej (jezikovno)politično normativna. Podobno je npr. z obrazilom *-(id)ba* prav tako pri samostalnikih iz glagola kot *buš-idba*, *zasluž-ba* idr. (Babić 1986: 114–115).

¹³ Npr. *moralan* – čudoredan, ventrikolista – trbuhozborac, *izvestilac* – *glasnogovornik/izvestitelj* ipd. O normativni vrednosti nekaterih tipov besedotvorne morfematike v slovenščini A. Vidovič Muha (1995b).

¹⁴ Kot piše V. Anić (1993), je »na zaustavljanje beograjskega tipa jezika /na leksikalni ravni/, kakršnega si je predstavljal A. Belić pod »beograjskim stilom« (70), vplivalo delo P. Guberine in K. Krstića *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* iz leta 1940.

¹⁵ D. Brozović (1970: 101) ugotavlja, da je bila srbohrvaščina kot standardni jezik že ob svojem nastanku »hendikepirana«, ker ni imela svojega »avtonomnega razvoja«; nastala je »z zavestno intervencijo Vuka Karadžića in ilircev«.

¹⁶ Posebna komisija pri Ruski akademiji znanosti je izdelala predloge za ruski pravopis 1912 leta; potrjen je bil leta 1917.

porevolucijskem času (Kunert 1984) z vstopom množic v javno besedo. M. V. Panov (1962) predstavlja jezik tedanje javne komunikacije v obliki dveh koncentričnih krogov: manjši krog zavzema strogo normativni jezik, drugi, veliko večji, pa lahko le potencialno razumemo kot knjižni, saj z množico neknjižnega (kolokvialnega) briše oz. slabi veljavne kriterije knjižne normativnosti. Leninov poseg v jezik s pozicije vodilnega ideologa oblastne strukture v smislu povratka v trdne tradicionalne normativne okvire – preprostost, jasnost, natančnost, nepotrebnost tujk (Kunert 1984) – je pogojen s spoznanjem o temeljni vplivanjski vlogi oz. moči jezika; njegovo zavrnitev ruščine kot državnega jezika je mogoče razlagati tudi z zavestjo, da komunikacijsko nečlenjen knjižni jezik s trdno nadzorovano normo sam po sebi lahko prevzema funkcije v državi in tako samodejno postaja državni.

Lahko povzamemo, da preprečitev normativnega preporoda ruskega knjižnega jezika, skladno z družbenimi in političnimi dogodki časa, pomeni neke vrste temeljno »legalizacijo« jezikovnonormativne razklanosti, saj si kriterije knjižne normativnosti prilasti jezik oblastne ideologije.

Glede na povedano je razumljivo, da je dinamičnost knjižnojezikovne norme v medobdobju – času nekako od 30-tih let do »perestrojke« – mogoče presojati v zvezi z večjo ali manjšo demokratičnostjo družbe znotraj ohranjene politične ideologije. Tako predstavlja hruščevsko medobdobje – predhodni stalinizem in kasnejše brežnjevske obdobje – tudi določeno stopnjo jezikovne demokratizacije.¹⁷ Iz projekta Vinogradov-Ožegov (1958) *Ruski jezik in sovjetska družba* (kasneje – 1963 – serija publikacij *Razvoj sodobnega ruskega jezika*) je razvidna teoretična podlaga praške jezikoslovne šole: (knjižno)jezikovna norma je preučevana in kodificirana v okviru podsistemov, določenih na podlagi temeljnih socialnih funkcij knjižnega jezika (Kunert 1984). Aktualen postaja sistematični študij »prostorečja« (Krasil'nikova 1984). Npr. A. O. Lapteva (1966) z ločevanjem pogovornega jezika na jezik javne in vsakdanje komunikacije spominja na Havránkovo členitev govornega jezika na dialoški jezik in jezik javnega nastopanja (Teze PLK 1929).

Za normo ruskega knjižnega jezika velja, morda še bolj kot za norme drugih slovanskih knjižnih jezikov, da je stopnjevanje ideološkega pritiska vplivalo na normativno zaprtost tako v razmerju do zvrsti drugih socialnih struktur, t. i. prostorečja, žargona ipd., kot tudi v razmerju do tujejezičnih elementov; in obratni proces: rahljanje ideološkega pritiska, t. i. hruščevsko obdobje v 60-tih letih, je vplivalo na pojav elementov jezikovne demokratizacije, prepoznavne (po Panovu 1988, cit. po Širjajevu 1997) npr. na ravni večje jezikovne individualizacije, predvsem pa vsaj do določene mere večjega upoštevanja načel t. i. komunikacijske norme (Jedlička 1974; Nebeská 1995).

¹⁷Dejstvo, da jezikoslovci (npr. Širjajev 1997; Zemskaja 1997 idr.), ki iz sodobnih spremenjenih družbenih in političnih okoliščin razčlenjujejo procese v razvoju ruskega jezika od l. 1945 in s tem posredno odkrivajo dinamiko knjižnojezikovne norme, kot kriterij te razčlenitve lahko sprejmejo družbeno-politično izhodišče, veliko pove o temeljni funkciji knjižnega jezika in apriornosti njegove norme. Beseda je o štirih temeljnih obdobjih: totalitaristično administrativnem – stalinizem, delno demokratičnem v okviru komunistične ideologije – hruščevsko obdobje, stagnacijskem – brežnjevske obdobje in demokratičnem s pluralizmom ideologij – t. i. perestrojka in obdobje po njej.

2.2.2 Temeljne spremembe, ki so povzročile razpad veljavnih sistemov na vseh ravneh življenja in ki so globoko vplivale tudi na pojmovanje normativnega v ruskem knjižnem jeziku, so vezane na začetek in konec našega stoletja. V obeh primerih je potrebno upoštevati tudi spremenjeni položaj ruščine v razmerju do drugih jezikov: po letu 1917 postane knjižna ruščina tudi znotrajdržavni mednarodni jezik, totalitarnost političnega sistema pa jo zapre navzven in s tem samodejno zmanjša možnost zunajdržavnega tujejezičnega vplivanja. Po razpadu Sovjetske zveze se njena znotrajdržavna mednarodnost bistveno omeji, z demokratizacijo političnega sistema, z normalizacijo meddržavnih povezav pa se na tej ravni odpre druge vrste medjezikovno vplivanja: dominantno vlogo igrajo t. i. svetovni jeziki, določeni predvsem po kapitalski moči; številčnost govorcev nima prvenstvene vloge (Vidovič Muha 1986). V takšnih okoliščinah postane ruščina predvsem eden izmed jezikov sprejemnikov – internacionalizacija, zlasti amerikanizacija prizadeva vse ravnine njene zgradbe, posebej seveda morfematiko in leksiko (Zemskaja 1997).

Sprememba referenčnega sveta knjižnega jezika, ki se je začela s perestrojko in časom po njej – ideološko nasičen, virtualni svet se konkretizira in materializira – na objektivni in subjektivni ravni zamaje veljavne normativne temelje knjižne ruščine: demokratizacijo jezika zlasti v smislu jezikovnosistemske odprtosti različnim komunikacijskim vlogam spremlja, med drugim,¹⁸ tudi splošni vdor »prostorečja« v javno besedo, kar vpliva na vulgarizacijo jezika (Zemskaja 1997; Širjajev 1997). Vendar pa se zdi, da je ta problem bolj zapleten: jezikovna vulgarizacija je lahko tudi posledica »stanja duha« v družbi, ki se ima končno možnost javno artikulirati. V tem primeru seveda ne moremo govoriti o vulgarizaciji jezika, ampak o zrcalni vlogi jezikovnega izraza.

2.3 Pri obravnavi češčine oz. njene knjižnojezikovne norme bosta v središču našega zanimanja dva vidika: izvirna opredelitev (knjižno)jezikovne norme, kot se je oblikovala v okviru Praškega lingvističnega krožka (PLK), in njen razvoj predvsem v okviru češkega in (deloma) slovaškega jezikoslovja, pa tudi njena neposredna in posredna aplikacija v slovenski prostor.

2.3.1 Odkar je bil v zgodnjih 30-tih letih v okviru praškega strukturalizma (Havránek 1963) in njegove socialnozvrstne teorije tudi formalno opredeljen pojem norme kot imanentne lastnosti jezika nasploh, s posebnimi funkcijami pa še znotraj knjižnega jezika,¹⁹ je ta pojem tako na Češkem, v drugih slovanskih lingvistikah (pregled Jedlička 1988), pa tudi drugod po svetu, (npr. Coseriu 1970; Bartsch 1985), doživel mnoge variante, dopolnitve, posredno ali neposredno celo popolne zavrnitve – najbolj eksplicitno morda prav v svojem izvirnem okolju na Češkem

¹⁸ Izrazita je zlasti internacionalizacija – tudi na ravni strokovnega izrazja; njen učinek pojmuje Zemskaja (1997) kot intelektualizacijo jezika.

¹⁹ B. Havránek (1963) ločuje dvosestavinskost norme ljudskega jezika, kjer gre za razmerje med jezikovnim sistemom in rabo (uzusom), od trisestavinske knjižnojezikovne norme, kjer funkcijsko načelo daje možnost, da se sistemu in rabi – ta je omejena na knjižni jezik –, pridruži še uravnavanje knjižnega jezika od zunaj.

(Starý 1995a). Po eni strani gre pač za naravni razvoj evropske in svetovne jezikoslovne misli, po drugi pa za radikalno spremenjene jezikovne okoliščine, ki so vplivale na radikalno spremenjeno jezikovno situacijo.

Vemo, da so na oblikovanje (knjižno)jezikovne teorije praških strukturalistov vplivale tako jezikovne in jezikoslovne kot tudi novonastale širše družbene in politične okoliščine na Češkem. Dotedanja učinkovitost knjižnega jezika zlasti na ravni njegove pragmatične aplikacije v celonarodno strukturo mlade, ambiciozne meščanskodemokratske države ni bila zadovoljiva. Hallerjevo izenačevanje knjižnojezikovne norme z normo umetnostnega jezika (Mathesius 1982; Havránek 1963; Nebeská 1995) je v spremenjenih družbenih in političnih okoliščinah stopnjevalo jezikovno frustracijo.

Tedaj prek ženevskih strukturalističnih idej evropsko aktualna metodologija jezikovnega raziskovanja, izhajajoča iz »objektivizacije« jezika – jezik postane »predmet« opazovanja in raziskovanja – je našla odziv v tedanjih družbenih in političnih okoliščinah nove čehoslovaške države. Saussurjevo pojmovanje jezika kot predmeta, »objekta« raziskovanja je operacionalizirano s pojmom sredstvo; gre za opredelitev jezika na ravni njegove sporazumevalne (komunikacijske) vloge kot sistema *sredstev* za izražanje z določenim namenom, npr. »/j/ezik kot sporazumevalno sredstvo določene – posebej narodne – skupnosti« (Havránek 1963). S tem je seveda odprta možnost instrumentalizacije jezika, saj je vzpostavljena dihotomija: jezik kot človekovo *sredstvo* za izražanje : jezik kot človeku lasten *način* izražanja.

Saussurjeva dihotomija (jezikovni) sistem – govor je nadgrajena s pragmatičnim spoznanjem o ključnih funkcijah jezika, prepoznavnih tako na ravni (pod)sistemov (*langue*) kot njihove realizacije v govoru (*parole*).

Funkcijski vidik, vsebovan že v pojmu jezikovne intencionalnosti (Teze PLK), je eno izmed temeljnih izhodišč razmišljanja o jeziku v okviru praške strukturalne šole. Ta vidik samodejno izloči knjižni jezik kot tisti, ki je prav s stališča funkcij znotraj jezika samega najbolj razčlenjen, edini obremenjen tudi zunajjezikovno, in sicer z vlogo narodne povezovalnosti in iz nje izhajajoče narodne reprezentativnosti (Havránek 1963). Zlasti za določene zgodovinske okoliščine, ko npr. jezikovna skupnost gradi svojo narodno prepoznavnost predvsem na jeziku ali ko se oblikuje državnost določene (narodne) skupnosti, je knjižni jezik še posebej opredeljen tudi s tema svojima zunajjezikovnima vlogama.

Popredmetenje (objektnost) jezika – jezik je namensko (sporazumevalno) sredstvo – omogoča, njegova funkcionalizacija – zaradi svojih prestižnih prvin z zunajjezikovno razsežnostjo posebej pomembna za knjižni jezik, pa upravičuje poseganje v jezik. Lahko rečemo, da je funkcijsko uravnavanje njegove knjižne variante pomemben vidik normativnosti.²⁰ Prek uzakonjanja (kodifikacije) knjižnojezikovne norme, da bi se v najboljšem primeru ohranjala njegova stabilnost in druge zaželenne lastnosti (Havránek 1963; Nebeská 1995), je tudi formalno dana možnost usmerjanja njegovega delovanja. Samo od demokratičnosti družbe je od-

²⁰I. Nebeská (1995) za PLK ugotavlja, da je funkcijskost splošni pristop k jeziku in temeljni princip njegove regulacije.

visno, ali bo to »usmerjanje« uveljavljala prek ustrezno spodbujanega, se pravi razvitega jezikoslovja,²¹ ali pa se bo vse skupaj dogajalo (tudi) v okviru ideoloških in siceršnjih ambicij družbene oblasti.²²

Naj povzamemo: izvorno (predvsem Havránkovo) pojmovanje jezikovne norme izloča normo knjižnega jezika zlasti s stališča njegove posebne funkcije. Kot imanentna lastnost jezikovnega sistema je norma tvorno povezana s knjižnojezikovno rabo, funkcijski princip razumevanja (knjižnega) jezika pa predvideva tudi njeno uravnavanje oz. poseganja vanjo.

2.3.2 Širjenje oz. dograjevanje razumevanja (knjižno)jezikovne norme je bilo skladno z jezikoslovnim dogajanjem doma in po svetu. Z zajetjem tudi skladske problematike, se pravi s prenašanjem interesnih poudarkov na višje ravnine jezikovne zgradbe, je nastopilo rahljanje njene zlasti glasovno-morfološke vezanosti in s tem seveda tudi njena jezikovnosistemska dorečenost (Nebeská 1995); s prehajanjem na vprašanja besedila, z zajemanjem tudi pragmatičnih okoliščin njegovega nastajanja, z vključitvijo komunikacijske problematike v jezikoslovje (z eksplicitnim poudarkom tudi na normi knjižnega jezika zlasti Jedlička 1974, 1978, 1982; Chloupek 1988; 1991),²³ s pritegnitvijo drugih ved v procesno razlago govornega dejanja (Kořenský 1988) se vprašanja norme relativizirajo – natančneje, postajajo odvisna od mnogih manj predvidljivih, tudi zunajjezikovnih okoliščin. Aktualizira se norma posameznih funkcijskih zvrsti, posameznih sistemskih danosti jezika, npr. leksikalna norma (Filipec npr. 1995). Funkcijski vidik, ki ga je vnesla v jezikoslovje praška šola v začetku 30-tih let, pa vendarle ohranja zvezo z mnogimi, tudi implicitno normativnimi segmenti nadaljnega jezikoslovnega dogajanja.

In vendar, kot rečeno, doživlja knjižni jezik in s tem tudi njegova norma po letu 1945, ko se Češka z drugimi slovanskimi državami znajde v okviru stalinistične ideologije in njene eksplicitne jezikovne doktrine, dvojno frustracijo – v smislu ideologizacije in antiideologizacije; slednje seveda ne pomeni nujno resnične jezikovne demokracije. Na ravni jezikoslovja so posebna 50-ta leta, ko zavračajo pojem strukturalizma predvsem zaradi njegove opredelitve jezika kot znakovnega sistema (Novák 1990). Jezik je opredeljen samo s svojo socialno (sporazumevalno) funkcijo (Travníček 1955).

²¹ O poseganju v knjižnojezikovno normo B. Havránek meni: »Norma spisovného jazyka se vytváří i dále vyvíjí zpravidla za teoretických zásahů, a to teorie jazykové i mimojazykové« (1963: 31); če pojem zujezikovnosti odpira možnost ideološkega ali kakršnegakoli interesno omejenega poseganja v normo knjižnega jezika, bi ga moral pojem teoretičnosti omejevati.

²² O stanju duha na Češkem pred drugo svetovno vojno posredno priča tudi dejstvo, da so v okviru PLK našli modus vivendi tudi ruski intelektualci, med njimi pripadniki ruske formalistične šole (Jerman 1978); v kontekstu našega razmišljanja je relevanten predvsem delež R. Jakobsona. V graditev v Teze PLK spoznanja ne samo o komunikacijski (sporazumevalni), ampak tudi o estetski vlogi jezika odpira možnost celovite interpretacije jezika. S pritegnitvijo estetske vloge jezika na ravni umetnostne besede doživi Saussurjev pojem jezikovnega znaka variantno interpretacijo: obvestilnost (lahko) izhaja tudi iz njegove celovitosti.

²³ A. Jedlička nadgradi pojmovanje norme z zunajjezikovnimi prvinami: jezikovno normo postavi v razmerje s konkretno komunikacijsko situacijo. Pritegnitev komunikacijskih prvin v pojem norme pomeni seveda tudi konec možnosti njene kodifikacije.

Sicer pa kaže, da se v ideološko indoktriniranem družbenem okolju na Češkem po l. 1945 stopnjuje tipična notranjejezikovna diglosija, kot imenuje F. Daneš (1997) pojav neknjižnega jezikovnega standarda (substandarda), t. i. obecné češtiny, ob češkem jezikovnem standardu oz. knjižnem jeziku. Da gre za neke vrste zavračanje normativne podobe jezika, lastne vsem medijem politične in ideološke propagande, pričajo 60-ta leta, ko v družbeno oz. politično bolj sproščenih okoliščinah začne t. i. obecná čeština prevzemati vlogo knjižnega jezika: tedaj aktualni češki pisatelji, dramatik, esejisti – Hrabal, Škvorecký, Kohout idr. se načeloma (B. Hrabal dosledno) izražajo v jezikovnem substandardu – »obecní« češtiní.

Gre za zanimiv pojav, poseben tudi v okviru slovanskih jezikov, ko je zaradi razmeroma velike geografske razširjenosti ali vsaj centralne umeščenosti t. i. obecná čeština lastna velikemu številu govorcev. V okviru leposlovja je bilo to dejstvo v 60-tih letih učinkovito izrabljeno.²⁴ Zdi se, da se searlovski opredelitev umetnostnega besedila v smislu povnanjanja (umetnikovega) notranjega sveta ni mogla zgoditi v izrazni podobi jezika, ki je zaradi posebnih družbenih in političnih okoliščin izgubil verodostojnost v svojih najbolj izpostavljenih oz. vplivnih funkcijah (publicistika oz. ves medijski aparat); kaže, da je prevladoval občutek, da bi že sam izraz normiranega knjižnega jezika lahko vplival na izgubo obvestilne moči besedila ali obratno – »obecná« čeština je že samo s svojim glasovno-oblikoslovnim segmentom spregovorila sama po sebi.

Da je »obecná« čeština tudi človekova reakcija na politično jezikovno frustracijo dokazuje dejstvo, da je po l. 68 v glavnem skupaj s svojimi nosilci v leposlovní besedi bila bolj ali manj na indeksu, da je tako ugasnila oz. izgubila svoj učinek.

2.3.2.1 V jezikoslovnih krogih je bil pojav »obecné« češtiny v manj pričakovanih govornih položajih vrednoten razmeroma skrajnostno. Nekateri jezikoslovci, med njimi zlasti P. Sgall ves čas, se pravi od 60-tih let, zagovarjajo rahljanje norme knjižnega jezika (Sgall 1963; Sgall – Hronek 1992).²⁵ Zanimivo je stališče P. Sgalla, da bi s selektivnim odpiranjem knjižnojezikovne norme »obecní« češtiní – gre zlasti za nekatere strukturne glasovno-oblikoslovne lastnosti – do določene mere presegli ekskluzivnost knjižnega jezika: ta bi lahko postal sporazumevalni način tudi v nejavni govorni položaji, s čimer bi bila v veliki meri lahko presežena tipična češka diglosija (Sgall 1994).

Še vsaj dve stališči, ki jih češki jezikoslovci nekako od 80-tih let jasno artikulirajo, sta vsaj posredno v prid odpiranju norme knjižne češtiny in s tem odpravljanju notranjejezikovne diglosije. Gre za radikalno kritiko funkcionalističnega (knjižno)jezikovnega kriterija kot temeljnega normativnega izhodišča nekaterih članov PLK zlasti s strani Z. Starega (1995a; 1995b) in za spoznanja v zvezi s češko jezikovno situacijo v času baroka (Stich 1991; 1995); »obecná« čeština, tedaj tudi jezik

²⁴Seveda je (bila) »obecná« čeština hvaležno karakterizacijsko sredstvo v leposlovju že prej (npr. Haškov Švejk). V 60-tih letih pa gre za dejstvo, da pri odmevni leposlovcih prevzema funkcijo knjižnega jezika.

²⁵Diskusija o vprašanju »obecné« češtiny je bila v 60-tih letih prenesena tudi iz češkega prostora, npr. Slova a slovesnosti, v Voprose jazykoznanija (npr. Sgall 1960).

javne besede, je s kodifikacijo starejšega (obrozenskega) jezikovnega standarda (Dobrovsky, Jungmann) izgubila svoj prestižni položaj (Starý 1995a, 1995b; Sgall 1994).²⁶

V glavnem prevladujoče stališče o ohranjanju knjižne češčine v dosedanjih normativnih okvirih (npr. K. Hausenblas 1962; Skalička 1962; Chloupek 1991) je utemeljevano predvsem z geografsko omejenostjo »obecne« češčine, z možnostjo očitka t. i. pragocentrizma (Daneš 1997), z vsaj deloma drugačno jezikovno situacijo na Moravskem in v Šleziji – pogostejše uporabljanje knjižne češčine v govorjeni komunikaciji ob sicer izrazitejši narečni razdrobljenosti idr. Vendar F. Daneš uvršča med tri odločilne prvine, ki vplivajo na sodobno knjižno komunikacijo na ravni njene normativnosti na prvo mesto prav »specifično češko diglosijo« – poleg vedno globlje in natančnejše funkcijske diferenciacije in masovnega vpliva tujih jezikov, predvsem angleščine (1995; 1997).

2.3.2.2 V okviru aktualne problematike vpliva tujih jezikov, zlasti angleščine, na sodobni češki knjižni jezik²⁷ ne gre samo za normativno vprašanje, gre tudi za krčenje, perspektivno morda celo ukinjanje znanstvene komunikacije v nacionalnih jezikih oz. za ukinjanje vsaj nekaterih komunikacijskih položajev in področij. V tem smislu kaže, da je jezikovni položaj v slovanskih jezikih, zlasti z manjšim številom govorcev, precej podoben, različna ali vsaj deloma različna pa je strokovna reakcija. (Prim. slovenščino, deloma slovaščino, posebnosti v zvezi s hrvaščino idr.) Razumno je seveda sprejemanje trenutno nespremenljive realnosti: dejstvo je, da je jezik »nadnarodne« znanosti angleščina; v kolikšni meri bo smiselnost njene rabe upoštevana (Daneš 1997), v kolikšni meri bo posegala v strukturo nacionalnega jezika in spreminjala njegovo normo, pa je seveda odvisno vsaj posredno od mnogih, tudi zunajjezikovnih dejavnikov, neposredno pa seveda od jezikovnega vedenja nosilcev drugih nacionalnih jezikov. Omeniti velja, da čeprav so »znanstvena spoznanja po svojem značaju nadnarodna« (Daneš 1997: 80), angleščina ni »nadnarodna«, zato je primerjava z vlogo srednjeveške latinščine v znanosti vsaj vprašljiva; zlasti v okviru manjših zahodnoevropskih narodov so prepoznavne njene imperialistične jezikovne ambicije (Phillipson 1992).

2.3.2.3 Naj na kratko povzamemo: sodobna češka knjižnojezikovna norma ostaja tudi konceptualno v svojih tradicionalnih okvirih, kar pomeni, da se je poudarjeno prvino »prožne stabilnosti« sposobna prilagajati izjemno zahtevnim aktualnim družbenim potrebam, verjetno tudi s postopnim vstopanjem v vsaj nekatere nejavne govorne položaje. Tudi t. i. narodnoreprezentativna in narodnopovezovalna

²⁶ Z. Starý (1995b: 62) očita Havránku različno vrednotenje odpiranja knjižne češčine ljudskemu jeziku: v husitskem obdobju naj bi ta pojav pomenil zblíževanje knjižnega in ljudskega jezika, v času baroka pa je »analogni proces« ovrednoten kot prehajanje »ljudskih posebnosti in dialektizmov v knjižni jezik«. Havránkovo stališče se zdi razumljivo, saj sta jezikovni situaciji različni: če drugega ne, gre za različno stopnjo ustaljenosti knjižne češčine, da o siceršnjih družbenih in političnih okoliščinah ne govorimo.

²⁷ Na ravni predvsem čustvenega razmerja do knjižnega jezika je bila tovrstna problematika prisotna tudi v polemikah o novem češkem pravopisu, npr. v Literárných novinách.

funkcija knjižnega jezika, opredeljena kot njegova imanentna lastnost v posebnih družbenih in političnih okoliščinah s strani nekaterih članov PLK, ima v tem trenutku v evropskem in svetovnem kontekstu še vedno temeljni smisel. Zgodovinske analogije brez upoštevanja širših družbenih okoliščin se zdijo zavajajoče.

2.4 Jezikovna situacija na Slovaškem je bila do leta 1989 determinirana z včasih bolj včasih manj zakrito težnjo po dvojezičnosti (Horecký 1979a). Ideje iz 20-tih let o enotnem narodu in jeziku, obnovljene v 50-tih in deloma 60-tih letih v okviru stalinistične jezikovne doktrine (Buzassyová 1995; Bosák 1995a) so poleg ideološke obremenitve, lastne vsem slovanskim jezikom, še dodatno obremenile normo knjižne slovaščine: pojem vrednotenja (knjižnega) jezika na podlagi jezikovne zavesti (v zb. 1967 npr. Ružička; Miko idr.), se pravi – splošno rečeno, odgovornosti prvemu izmed kriterijev knjižnosti J. Ružičke (1967) – narodni reprezentativnosti, je pomemben vidik normativnega pristopa. Jezikovni normativisti, kot jih imenuje J. Bosák (1995a), so si odpirali pot do jezika tudi prek (vsaj delnega) spreminjanja razmerij med pojmi knjižna norma, uzus, kodifikacija: norma je zbir jezikovnih zakonitosti (npr. Kočiš 1979) – meja s kodifikacijo se tako briše. Sicer pa se je mogoče samo strinjati s spoznanjem istega avtorja (Bosák 1997), da tudi javna sodobna komunikacija postaja vedno bolj govorjena, spontana (demokratizacija življenja), kar seveda bo moralo vplivati oz. že vpliva na pojmovanje (knjžno)jezikovne norme, sploh pa na njeno uzakonjanje.

Jezikovno stratifikacijo, ki pomeni temeljit odmik od stilnofunkcijskega koncepta praške šole, je predstavil J. Horecký (1979b).²⁸ Izhajal je iz narodnega jezika, iz njegove geografsko-socialne členjenosti in s tem povezanih različnih komunikacijskih dejanj. Ločil je knjižni jezik, standard, substandard, nadnarečje in narečje.²⁹ Jezikovni standard naj bi se od knjižnega jezika ločeval po tolerantnejši normi. Kljub aktualnemu komunikacijskemu pristopu se koncept Horeckega ni uveljavil v praksi (Bosák 1995b).³⁰ Vendar pa ostaja dejstvo, da model Horeckega odseva, kot piše J. Bosák (1997: 49), »realno situacijo v funkcioniranju slovaščine 70-tih let našega stoletja«.

Aktualna podlaga sodobnega normativnega opisa (knjižne) slovaščine naj bi bila socialno-komunikacijska (Bosák 1995a; Buzássyová 1995); temeljni dvom o smiselnosti vračanja v 60-ta leta, ko so nastala Ružičkova merila knjižnosti – gre za prizadevanja nekaterih jezikoslovcev –, je mogoče utemeljiti predvsem s popolnoma spremenjeno jezikovno situacijo, v kateri se je znašla slovaščina 90-tih let (Bosák 1997).

Lahko povzamemo, da je naravnost tudi slovaškega jezikoslovja do knjižno-jezikovne norme oz. do jezika nasploh – podobno kot v drugih jezikovnih okoljih,

²⁸ V diskusiji na bratislavski konferenci o teoriji knjižnega jezika je K. Horálek (1979) v zvezi s prispevkom J. Horeckega opozoril na nujnost novega kritičnega ovrednotenja stališč praške šole.

²⁹ Nekatero tendence v sodobnem češkem jezikoslovju (Starý 1995a; deloma Sgall že npr. od 1960. leta dalje idr.) izkazujejo določene asociacije z obravnavano jezikoslovno strategijo.

³⁰ V slovaščini se namreč (še) izoblikoval splošni (neknjižni) substandard, kot je npr. t. i. obecná češčina ali pogovorna ruščina (Bosák 1989).

še zlasti pa tistih, kjer je po letu 1990 nacionalni jezik postal tudi državni jezik – nekako dvovrstno: samoumevnosti jezikovne rabe v vseh komunikacijskih položajih se prilagaja tudi zavest o tem. Če se to ne zgodi, ostaja neke vrste »konfliktnost« med jezikovno formalno resničnostjo in zavestjo o potrebnosti, celo nujnosti ohranjanja oz. vzdrževanja varovalnega razmerja do jezika. Ne glede na podobne zunaj- in znotrajjezikovne okoliščine je posploševanje določenih jezikovnovedenjskih vzorcev in jezikoslovnega razmerja do njih lahko zelo tvegano oz. zavajajoče. Aktualna slovenska izkušnja ni najbolj spodbudna: določeni družbeni sloji, kapitalsko nezanemarljivi, se zdi, da izbirajo jezik npr. glede na družbeno prestižnost komunikacijskega položaja: zlasti angleščina, nemščina, tudi italijanščina se ob slovenščini pojavljajo kot komunikacijski jeziki v marsikdaj neutemeljenih (nerazumnih) položajih.

2.5 Z vidika oblikovanja norme določajo knjižno slovenščino vsaj tri prvine:

- (1) največja narečna členjenost med slovanskimi jeziki;³¹
- (2) skozi vso zgodovino do najnovejšega časa različna stopnja nedržavnosti;
- (3) političnoideološka izkušnja, vendar v zvezi s slovenščino glede na večino drugih slovanskih jezikov modificirana v smislu variantnega jugoslovanskega modela.

Izhajajoč iz sodobnega stanja knjižnojezikovne norme lahko povzamemo, da so omenjene prvine vplivale predvsem na

– kronično prisotnost knjižnonormativnega uravnavanja tako znotrajjezikovnega (še v 19. stol. npr. tudi glede na knjižno prekmurščino, poskusi oblikovanja vzhodnoštajerskega jezikovnega standarda), predvsem pa medjezikovnega,³²

– premajhno upoštevanje ali celo neupoštevanje (knjižne) slovenščine na celotnem narodnostnem prostoru (zamejstvo – Italija, Avstrija, Madžarska) in vsaj v strnjeni diaspori; zaradi številčnosti izseljencev, predvsem pa zaradi razvite šolske in sploh kulturniške dejavnosti je v tem smislu aktualna zlasti Argentina (Glušič 1996).

2.5.1 Različna stopnja nedržavnosti³³ slovenskega jezika imela za posledico različno stopnjo dvojezičnosti njegovih nosilcev na celotnem etničnem prostoru.³⁴

³¹Kot je znano (Ramovš 1936), je mogoče slovenščino predvsem na podlagi glasoslovno-morfoloških lastnosti členiti na sedem temeljnih narečnih baz s 46 narečji; F. Bezljaj (1967: 16) ugotavlja, da »/n/oben drug slovanski jezik ni tako občutno diferenciran«; narečno, zlasti pa narečnobazično različnost lahko interpretiramo kot apriorno duhovno bogastvo tudi v smislu humboldtvske različnosti »videnja sveta«. V zvezi z razvojem norme slovenskega knjižnega jezika zbrana literatura A. Vidovič Muha (1996).

³²Slovenska knjižnojezikovna norma se je tako rekoč do konca 19. stol. v precejšnji meri oblikovala protistavno z nemščino – tu je seveda izjemna Kopitarjeva slovnica. Šele Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar je prek slovenskih iztočnic predstavil slovenski pojmovni svet tedanjega časa in po njem uravnaval nemško leksikalno gradivo (Vidovič Muha 1995).

³³Tudi jugoslovanska ustava iz leta 1974, ki velja vsaj s slovenskega stališča za najbolj demokratično v okviru nekdanje predvojne in povojne Jugoslavije, izloča uporabo slovenščine iz vojaškega poveljevalnega in vojaškega učnega jezika (V. Gjurin 1991: 100); v tem smislu je bil deloma izjemen čas med drugo svetovno vojno. Sicer pa že samo dejstvo, da je bilo glavno mesto države Jugoslavije

Iz spoznanja neposredne jezikovne konkurenčnosti, v kateri je imela slovenščina v danih zgodovinskih razmerah vedno objektivno manjše možnosti (Toporišič 1991), se je pri Slovencih razvil neke vrste kompenzacijski občutek aktivnega razmerja do svojega jezika: pojem t. i. jezikovne ogroženosti, bolj ne-samoumevnosti, ki je postal sestavina slovenske (jezikovne) zavesti, lahko v njegovi tvorni varianti obravnavamo kot spodbudnik vzdrževanja jezika v vseh tistih njegovih življenjskih vlogah, ki so bile v določenih zgodovinskih okoliščinah optimalne. Sicer pa je pojem nesamoumevnosti in ogroženosti slovenščine mogoče razumeti tudi vzročno-posledično: odsotnost državnopredstavitvene vloge slovenščine pomeni že apriorno neenako možnost njene uporabe in s tem seveda njenega naravnega razvoja v posebej občutljivi večjezikovni državni skupnosti, tudi z zadnjo jugoslovansko izkušnjo po letu 1945; zavest ogroženosti je torej (bila) posledica nesamoumevnosti uporabe svojega jezika v vseh govornih položajih oziroma posledica ne samoumevne, politično izpostavljene odločitve.

V danih okoliščinah je razumljivo, da je na oblikovanje norme slovenskega knjižnega jezika skozi vso njegovo zgodovino imela izrazit vpliv jezikovna politika, za katero pa tako rekoč dosledno velja, da je bila sicer načeloma narodotvorna, vendar pa preveč odvisna od dnevne politike in zato vsaj daljnosežno jezikovno večkrat nekonstruktivna. Nerazvidnost lastnih meril delovanja jezikovne politike kot prvine jezikovne kulture v daljni in bližnji zgodovini najprej v razmerju do istodržavnega jezika (nemščina, srbohrvaščina) danes predvsem v razmerju do t. i. svetovnega jezika (angleščina, deloma nemščina) vseskozi zaznamuje oblikovanje oziroma vzdrževanje norme slovenskega knjižnega jezika.

2.5.2 O oblikovanju lastne normativne podobe slovenskega knjižnega jezika je posebej smiselno govoriti po njegovi dokončni ustalitvi, se pravi po izidu obsežnega Pleteršnikovega slovarja (1894/95): tedaj je prvič v zgodovini slovenskega slovarstva vzeto za izhodišče izrazje pojmovnega sveta slovenskega človeka in temu izrazju je bila neposredno ali posredno dana tudi normativna podoba. Lahko rečemo, da se s tem slovarjem vsaj v glavnem končuje iskanje normativnosti slovenščine v kontrastivni povezavi z nemščino – razpoznavne lastnosti slovenščine se oblikujejo iz nje same (Vidovič Muha 1995a).

Čas 30-tih let zaznamuje močno samoohranitveno jezikovnopolitično delovanje (v smislu jezikovne kulture), pogojeno z unitarističnimi težnjami države, ki so se na področju šolstva pojavljale v zvezi z učbeniki – ti naj bi bili vsedržavni, v slovenščino pa naj bi se prevajali le, dokler ne bi postala srbohrvaščina vsedržavni jezik – tudi na področju strokovne terminologije in s tem posredno tudi znanstvenega jezika (Rotar 1996).³⁵

vedno zunaj Republike Slovenije je imelo seveda tudi samoumevne jezikovne posledice: na ravni visoke državne administracije je bila slovenščina v najboljšem primeru jezik drugega, se pravi prevodnega ubesedovanja.

³⁴Zlasti po nastanku prve Jugoslavije leta 1918 oz. po priključitvi Koroške Avstriji 1920 je nujno ločevati položaj Slovencev, ki so ostali zunaj matične domovine – v Italiji, Avstriji in na Madžarskem – kjer so se znašli kot manjšina.

Predvsem trideseta leta z idejami evropskega (praškega in ženevskega) strukturalizma – gre zlasti za pojmovanje jezikovne zvrstnosti s poudarkom na posebnostih knjižnega jezika, eksplicitno obravnavanje jezika kot sistema glede na njegovo govorno realizacijo idr. –, pomenijo tudi v slovenskem prostoru začetek dogajanja, ki se posploši v zgodnjih šestdesetih letih. V tem času se v slovenskem jezikoslovju izoblikujeta dve pojmovanji knjižnega jezika in njegove norme: tradicionalistična – knjižni jezik je monolitna pojavnost z normo slovničarsko popravljenega »dobrega avtorja«,³⁶ in druga, načeloma neodmevna, ki izhaja iz programsko pisane razprave B. Voduška (1932/33) s povednim naslovom *Za preureditev nazora o jeziku*, z nekaterimi, tedaj evropsko aktualnimi idejami o jeziku.

Za Voduškovo razumevanje slovenske (knjižno)jezikovne norme je pomembna zlasti narodnozdrževalna vloga knjižnega jezika, zato se mu zdijo nedopustni posegi v njegovo normo s stališča dnevne politike; gre predvsem za purizem 19. stoletja, ki je z idejo panslavizma prekinil naravno podstavo knjižnojezikovne norme, izhajajoče iz naravne ljudske govorice,³⁷ in za purizem tridesetih let, ki se je lotil vsega izvorno slovanskega. Glede na različne socialne funkcije knjižnega jezika Vodušek zavrača povzdigovanje umetnostnega jezika v normativno merilo; zlasti znanstveni jezik ima s svojo funkcijo pogojeno prepoznavno podobo, npr. nominalno izražanje. Z Voduškovimi večinoma polemičnimi razmišljanji o jeziku smo imeli v slovenskem prostoru sicer neodmevno, vendar pa evropsko aktualno socialnofunkcijsko razumevanje jezika.

Čas do šestdesetih let zlasti v smislu delovanja B. Voduška v zgodnjih tridesetih in med petdesetimi in zgodnjimi šestdesetimi leti (kritike zlasti slovarskega dela Slovenskega pravopisa iz 1950 v smislu nerazvidnosti leksikalne stilne, časovne, zvrstne členjenosti, zavzemanje za naravno podobo govornega knjižnega jezika – pomemben normativni vidik jezik intelektualne Ljubljane), na metodološko-raziskovalni ravni tudi A. V. Isačenka – gre za njegovo dialektološko monografijo *Govor vasi Sele na Rožu* iz 1939. leta, besedotvorno razpravo A. Breznika iz 1944, za dela funkcionalističnega strukturalista R. F. Mikuša (več o omenjenih avtorjih A. Vidovič-Muha 1988; 1994) lahko obravnavamo kot neke vrste usmerjanje jezikoslovnega razvoja v moderno, evropsko aktualno razumevanje knjižnega jezika, njegove vloge in delovanja.

2.5.3 Jezikoslovna dogajanja, ki so zaznamovala zgodnja šestdeseta leta v smislu nadaljnega jezikoslovnega razvoja, je kritika Slovenske slovnice iz 1956. leta J. Toporišiča (1960), ki pomeni hkrati tudi zasnovo nove slovnice istega avtorja

³⁵ Slovenska situacija tedanjega časa spominja na slovaška 20-ta leta.

³⁶ Kot je znano, se s pojmom »dobrega avtorja« srečamo tudi v češkem jezikoslovju tega časa. B. Havránek (1963: 31) ugotavlja, »da sodi v normo knjižnega jezika to, kar je v sodobni knjižni rabi; v bistvu je to Ertlov »dober avtor««; seveda pa tu ni sledu o slovničarskih »korekturah«.

³⁷ Pojem naravna ljudska govorica je že od B. Havránka (1963, 1. izd. 1932) določen z dejstvom, da njegova norma ni podvržena zunajjezikovnemu uravnavanju, kar je seveda samoumevna posledica odsotnosti zunajjezikovnih vlog (v zvezi z narodom predstavitvenost in povezovalnost).

zlasti iz leta 1976, odmevna in strokovno argumentirana kritika Slovenskega pravopisa iz 1962. leta zlasti avtorjev B. Pogorelec, B. Urbančiča, J. Toporišiča, prav tako odmevna in prav tako strokovno podprta kritika Poskusnega snopiča Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) iz 1963. leta, zlasti F. Jakopina, B. Pogorelec, pa tudi čeških avtorjev (zbrana literatura Vidovič Muha 1996). Posebno mesto v tem času zavzema intelektualno močna kritika funkcionalističnega oz. tehnokratskega omejevanja jezika, ki jo je napisal E. Kocbek (1963).³⁸

2.5.3.1 Jezikovnozvrstne (funkcijskostilne) teorije,³⁹ ki se je v tem času (iz)oblikovala na Slovenskem, zaradi posebnih slovenskih okoliščin v nobenem primeru ne moremo razumeti kot čisto aplikacijo češkega pojmovanja (knjižnega) jezika v okviru PLK. Slovenska varinta jezikovnih zvrsti tega časa se nam predstavlja vsaj v dveh podobah.

– Glede celovitosti jezikovne vloge izbirna smer poudarja tako rekoč samo sporazumevalno (komunikacijsko) vlogo jezika; da bi bil končno presežen umetnostni jezik kot edini vrednostni (normativni) kriterij za vse druge jezikovne funkcijske zvrsti, se o posebnostih umetnostnega jezika (zlasti R. Jakobson) tako rekoč ne govori (B. Urbančič 1960/61, 1961/62; 1972), ali pa je njegova vloga zaradi polemičnih okoliščin izrazito izpostavljena (npr. J. Gradišnik). Protipuristično stališče B. Urbančiča se kaže predvsem v izrazitem poudarjanju jezika (le) kot »sredstva za sporazumevanje«. Podobno stališče zasledimo tudi pri drugih jezikoslovcih, npr. B. Pogorelec (1965: 132): »/J/ezik kot sredstvo za sporazumevanje ni enotna tvorba«. Zanimanje t. i. pesniške (poetske) vloge jezika je bila v tistem trenutku, kot rečeno, do neke mere razumljiva, ker je pač vsa slovenska normativna knjižnojezikovna tradicija temeljila na bolj ali manj idealiziranem jeziku leposlovja kot najvišjem normativnem merilu.

– Z dokončnim sprejetjem zasnove SSKJ in z njenim uspešnim dograjevanjem ob nastajanju njegove 1. knjige (izid 1970) se uveljavi (na leksikalni ravni) celovita slovenska jezikovnozvrstna (funkcijskostilna) teorija.

SSKJ odlikujeta vsaj dva sklopa prvin:

– Kot rečeno, uveljavitev zvrstnega (funkcijskostilnega) pojmovanja jezika v slovenskem (jezikoslovnem) okolju na podlagi razmeroma uravnotežene funkcijskozvrstne dokumentacije; gre za prepoznavanje knjižnojezikovne norme na ravni podsistemov knjižnega jezika; prvič po Pleteršnikovem slovarju, se pravi po l. 1894/95, je aktualiziran tonemski naglas.⁴⁰

³⁸Obvestilna moč tedanjega Kocbekovega razmišljanja o jeziku sega z mnogimi prvinami prav v današnji čas.

³⁹Iz PLK izhajajoči pojem funkcijski stil je J. Toporišič nadomestil z jezikovna zvrst, ki se je prek učbenikov prenesel tudi v šole in tako postal splošen.

⁴⁰Po zaslugi J. Riglerja prinaša SSKJ podatek o visokem – nizkem tonu; s shemami za dinamični in tonemski naglas rešuje v Uvodu v SSKJ (I, XXV–LVIII) naglasno problematiko tudi na ravni oblikoslovja.

– Ohranitev čiste referenčnosti oz. uvedba t. i. pomenskih kvalifikatorskih pojasnil izloča iz slovarske razlage političnoideološko vrednostno načelo, npr. v kapitalistični ekonomiki *delnica* 'vrednostni papir, ki izkazuje pravico do deleža // ' ipd.⁴¹

Zlasti s stališča relevantnosti celovite knjižnojezikovne norme za SSKJ velja, da iz političnoideoloških razlogov ni mogel zajeti bogate jezikovne ustvarjalnosti slovenskega izseljenstva, slovensko zamejstvo pa je bilo lahko upoštevano le deloma.

2.5.3.2 Zgodnja 60-ta leta zaznamuje slovenski jezikoslovni in sploh kulturniški prostor razprava o jeziku E. Kocbeka (1963). Svoje razmišljanje utemeljuje s potrebo po avtentičnosti jezikovnega izraza, kajti »vprašanje jezika postaja vprašanje človekovega uresničevanja« (206).

Na temelju postavitve jezika v središče prepoznavanja človeka kot takega – identifikacije človeka – je Kocbek napisal kritiko navideznosti oz. utvare resnice, izhajajočega iz nekaterih ključnih političnih ideologemov tedanjega časa.⁴² V kritiko videza resnice je Kocbek vgradil tudi kritiko tehnokratske redukcije jezika na čisti jezikovni funkcionalizem: opredelitev jezika v smislu sredstva/orodja pomeni njegovo alienacijo – z drugimi besedami: pomeni izraz utvare resnice.⁴³

Sicer pa pojem jezika predstavi Kocbek na ravni govora, ki ga razume predvsem kot sposobnost človeku lastne zavesti – ontološki vidik; z normativnega vidika je zanimivo njegovo razumevanje jezika v ožjem smislu: gre za sistem človekovega besednega izražanja z »narodnoizkustveno ureditvijo« in tudi s takšno kodifikacijo; utemeljen je v slovarju in slovnici – strukturalni vidik. Obema pojmomoma, se pravi govoru in jeziku v ožjem smislu, pridruži Kocbek še pojem besede kot afirmacijo individualnosti in s tem »poziv bližnjiku«; v bistvu gre za sociološki vidik jezika, ki ga Kocbek predstavi z Bühlerjevo jezikovno trisestavinskostjo: razodevalna in predstavitevna vloga glede na tvorca sta glede na naslovnika samodejno pozivni.

Kaj je torej za Kocbeka jezik? Prek pojma besede mu pomeni človekovo samo-uresničevanje: sposobnost zavesti (govor) se udejanja prek specifično (glede na narod) urejenega sistema. Eno izmed temeljnih sporočil njegovega razmišljanja izhaja iz spoznanja o moči jezika, o moči »besede«, kajti »beseda svet tolmači«, zato je »močnejša od realnosti«. Jezik prek besede dobiva tako temeljne etične razsežnosti, saj je vrednost jezika hkrati »vrednost govorečega«. Zato je po Kocbeku boj za resnico jezika v bistvu boj za resnico nasploh.

⁴¹ Velja omeniti, da so prav iz redatorskih izkušenj ob nastajanju 1. knjige SSKJ nastali nekateri za normativnost knjižnega jezika zanimivi ali zanimivejši članki, npr. T. Korošca, J. Müllerja, A. Vidovič-Muhe (zbrana lit. Vidovič Muha 1996). Skratka SSKJ je vsekakor razgibal slovenski prostor tudi v smislu širšega, aktualnega razmišljanja o jeziku.

⁴² V okviru frazemov, ki jih za obdobje med leti 1945 in 1995 razčlenjuje na podlagi časopisnega gradiva E. Kržišnik (1998), se vsaj posredno kažejo tudi nekateri ideologemi, npr. *kapitalistična politika* oz. *politika kapitalističnih držav*, *imperialistične države* ipd.

⁴³ Kocbekove Misli o jeziku izkazujejo avtorjevo poznavanje ne samo relevantnih filozofskih del, pač pa tudi relevantna jezikoslovna, predvsem Bühlerja, ženevsko strukturalno šolo, verjetno tudi teze PLK.

V bistvu pomeni Kocbekovo besedilo kritiko dehumanizirajočega pristopa k jeziku, kritiko instrumentalizma, omejenega na razumevanje jezika (samo) kot orodja oz. sredstva z določeno vlogo. Kocbeku je v zgodnjih 60-tih letih uspelo povezati pojem jezika, njegove norme in uzakonitve (kodifikacije) z vrednostnim pojmom človeka oz. njegove besede.⁴⁴

2.5.4 Zlasti v prvi polovici sedemdesetih let se jezikovnozvrstno pojmovanje (knjižnega) jezika dopolnjuje tudi v smislu posebnosti, ki jih pogojujejo slovenske okoliščine (npr. Toporišič 1970). Med funkcijskimi zvrstmi je veliko pozornosti namenjene publicistiki (Dular 1975, Korošec 1977). Jezikovnozvrstno pojmovanje jezika se nadgrajuje s poskusi zajetja področij (javne) jezikovne komunikacije (Toporišič, Gjurin 1981).

Kot da so se zlasti v drugi polovici sedemdesetih in prvi polovici osemdesetih let ponovila zgodnja trideseta leta: zlasti prek šolstva, šolskih programov in učbenikov se je stopnjeval unitaristični pritisk, ki je izzval odločno odklonilno reakcijo slovenske javnosti: vprašanja jezikovne politike stopijo v ospredje jezikovnega zanimanja; jezikovna politika se pojavi kot temeljni spodbudnik utrjevanja slovenske jezikovne zavesti in s tem vsaj posredno kot neke vrste normativni jezikovni filter zlasti v razmerju do srbohrvaščine. Znotraj množične politične organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije so bile oblikovane po posameznih komunikacijskih področjih (gospodarstvo, znanost, vojska, film in televizija idr.) različne delovne skupine z nalogo skrbeti za slovenščino v vseh javnih komunikacijskih položajih in področjih. Odmevno in za normo knjižnega jezika predvsem posredno vplivno je bilo delo Jezikovnega razsodišča (1981–1989): manj morda v vlogi jezikovne svetovalnice in bolj v politično inštitucionalizirani težnji gojitve zavesti o odgovornosti za kakovost javne besede.

Devetdeseta leta se zdi, da zaznamuje potreba po spremembi tako splošne kot tudi politične zavesti (zavesti odgovornih politikov) o položaju in vlogi slovenščine kot državnega jezika (Vidovič Muha 1991). Še naprej se bolj ali manj marginalno razpravlja o ogroženosti in išče »zunanjega sovražnika«, v veliki meri brez temeljnega spoznanja, da smo se znašli v položaju drugih (evropskih) številčno manjših jezikov, ki s konkretnimi predvsem motivirajočimi prvinami uravnavajo položaj svojega jezika v razmerju do drugih jezikov, tudi do svetovnega.⁴⁵

3 Kljub znotrajjezikovni »diglosiji«, pa tudi spremenjeni medjezikovni situaciji, nastali zaradi razpada večnacionalnih in s tem tudi večjezičnih držav, »amerikanizaciji« življenja slovanskega sveta in s tem seveda njegovih jezikov – ali pa morda

⁴⁴Humanistična prvina razumevanja jezika je zelo zabrisana v zasnovi prenove pouka slovenščine na srednji pa tudi osnovni šoli. Temeljita razčlenitev jezika izhaja iz (pragmatično)funkcijskega načela t. i. sredstva javne komunikacije.

⁴⁵Leta 1995 je Fakulteta za družbene vede in novinarstvo organizirala več medijskih nastopov na temo Slovenščina ogrožena – da ali ne? predvsem z aktualnega vidika, se pravi v razmerju slovenščine do svetovnih jezikov, predvsem angleščine. Temeljno sporočilo je bilo, da je danes slovenščina ogrožena od svetovnih jezikov pač toliko, kolikor so ogroženi vsi drugi moderni jeziki zlasti številčno manjših (državnih) jezikovnih skupnosti.

prav zaradi vsega tega – se zdi, da se v slovanskem svetu ohranja težnja po izvirnem pojmovanju norme knjižnega jezika oziroma po aktualizaciji koncepta »prožne stabilnosti«, iz katerega izhaja. Ta namreč odpira tudi možnost vsaj delne redefinicije jezika in s tem normativnosti kot reakcije na spremenjene družbene in individualne komunikacijske potrebe; tako ostaja prostor za razumevanje jezika kot izraza celostne podobe človeka in ne samo njegovih različnih javnih vlog.

LITERATURA

- ANIĆ, V., 1993: Jezik i sloboda (Stare i nove dileme). *Erazmus* 1. 64–76.
- BABIĆ, S., 1986: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti Globus – Zagreb.
- BARTSCH, R., 1985: *Sprachnormen: Theorie und Praxis*. Tübingen: Niemeyer.
- Bezljaj, F., 1967: *Blišč in beda slovenskega jezika. Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 9–75.
- BOSÁK, J., 1995a: Systémový a komunikačný prístup v skúmaní slovenčiny z aspektu protirečivých vzt'ahov normy, úzu a kodifikácie. *Języki słowiańskie 1945–1995 (Gramatyka – leksyka – odmiany)*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytutu Filologii Polskiej. 9–15.
- – 1995b: Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny. *Studia Academica Slovaca* 24. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK. 23–31.
- – 1989: Tendencia k demokratizácii. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. 295–296.
- – 1997: Prestratikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektivy*. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied
- BRODNJAK, V., 1991: *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
- BROZOVIĆ, D., 1970: *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BUZÁSSYOVÁ, K., 1995: Lexikálne zmeny v súčasnej slovenčine (tendencie, motívy, komunikačné efekty). *Języki słowiańskie 1945–1995 (Gramatyka – leksyka – odmiany)*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytutu Filologii Polskiej. 195–205.
- COSERIU, E., 1970: *System, Norm und Rede. Sprache*. Tübingen: UTB. 193–212.
- DANEŠ, F., 1995: Situace češtiny: perspektiva i retrospektiva. *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 23–32.
- – 1997: Situace a celkový stav dnešní češtiny. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia. 12–25.
- DULAR, J., 1975: Zvrstna pripadnost prvin v publicističnem besedilu. *Slavistična revija*. 197–222.
- FILIPEC, J., 1995: Lexikální norma. *Slovo a slovesnost* 3. 190–203.
- GJURIN, V., 1991: *Slovenščina zdaj*. Ljubljana: Art agencija.
- GLUŠIČ, H., 1996: Značilnosti kulturnega delovanja slovenske izseljenske skupnosti v Argentini. *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 125–135.
- GUTSCHMIDT, K., 1995: Struktur, Substanz und Normen in slawischer Gegenwartssprachen. *ZfSL* 40/4. 382–387.
- HAUSENBLAS, K., 1962: Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka. *Slovo a slovesnost*. 189–201.

- HAVRÁNEK, B., (1932) 1963: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. *Studie o spisovném jazyce*. Praha: ČSAV.
- HORÁLEK, K., 1979: O znacích spisovného jazyka. *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. 87–89.
- HORECKÝ, J., 1979a: Všeobecné a špecifické črty jazykovej kultúry v našich jazykoch. *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: ČSAV.
- – 1979b: *Východiská k teórii spisovného jazyka*. *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. 13–23.
- CHLOUPEK, J., 1988: Normativní povaha struktury, stylu a komunikátu. *Československá slavistika 1988*. Praha: Československá akademie věd. 119–127.
- CHLOUPEK, J. a kol., 1991: *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- JEDLIČKA, A., 1974, 1978: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova.
- 1982: *Typy norem jazykové komunikace*. *Slovo a slovesnost* 43. 272–281.
- – 1988: Rozvoj bádání o slovanských spisovných jazycích v dějinách slavistických sjezdů. *Československá slavistika 1988*. Praha: Československá akademie věd.
- JERMAN, F., 1978: Jan Mukařovský in strukturalna estetika. *Jan Mukařovský, Estetske razprave*. Ljubljana: Slovenska matica. 5–27.
- Jezik in čas*, 1996: Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- KOCBEK, E., 1963: Misli o jeziku. *Sodobnost* XI/6. 205–222.
- KOČIŠ, F., 1979: Pojem jazykovej normy a normovanosti. *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. 32–43.
- KOROŠEC, T., 1977: Razslojenost slovenskega besedišča. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (Informativni zbornik)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 75–91.
- KOŘENSKÝ, J., 1988: Koncepty znak, jazyková jednotka, funkce, pravidlo, norma v procesním modelování jazyka. *Československá slavistika 1988*. Praha: Československá akademie věd. 109–119.
- KRASIL'NIKOVA, E., V., 1984: Zur russischen Umgangssprache (razgovornaja reč'). *Handbuch des Russisten*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 352–378.
- Kultúra spisovnej slovenčiny*, 1967. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- KRŽIŠNIK, E., 1998: Frazeološka sredstva v vlogi razkrivanja družbenih sprememb med leti 1945 in 1995. *Slovenski jezik. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytutu Filologii Polskiej (v tisku).
- KUNERT, I., 1984: *Russische Sprachpflege und Sprachakkulturation*. *Handbuch des Russisten*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 378–404.
- LAPTEVA, A., O 1966: O nekodificirovannyh sferah sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. *Vja* 2. 40–55.
- MATHESIUS, W., (1939) 1982: *Řeč a sloh. Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon. 92–147.
- MEČKOVSKAJA, N. B. 1996: *Socialnaja lingvistika*. Moskva: Aspekt Press.
- NEBESKÁ, I., 1995: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova.
- NOVÁK, P., 1990: Konstanty a proměny Havránkových metodologických postojů (se zvláštním zřetelem k jeho pojetím marxistické orientace v jazykovědě). *Slavica Pragensia XXXIV*. Praha: Univerzita Karlova. 21–39.
- PANOV, M., V., 1962: O razvitii russkogo jazyka v sovetskom občestve. *Vja* 3. 3–17.
- PHILLIPSON, R., 1992: *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

- POGORELEC, B., 1965: Vprašanja govorenega jezika. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: DZS.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Tom 1, 1994. Poznań: Wydawnictwo »Kupisz«.
- PRANJKOVIĆ, I., 1997: *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor.
- ROTAR, J., 1996: *Slovenščina in slovenstvo*. Maribor: Obzorja.
- RUŽIČKA, J., 1967: Problémy jazykovej kultúry. *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. 9–23.
- SGALL, P., 1960: Obichodno-razgovornyj česskij jazyk. *VJa* 2. 11–20.
- 1963: K diskusi o obecné češtině. *Slovo a slovesnost* 24. 244–254.
- 1994: Spisovnost a kultura vyjadřování. *Slovo a slovesnost*. 34–47.
- SGALL, P., HRONEK, J., 1992: *Čeština bez příkras*. Praha: HŠH.
- SKALIČKA, V., 1962: Poznámky o obecné češtině. *Slovo a slovesnost*. 201–204.
- STARÝ, Z., 1995a: *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Univerzita Karlova.
- 1995b: Jazykověda a teorie jazykové kultury. *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 60–65.
- STICH, A., 1995: Česká spisovnost a nespisovnost – kořeny a přítomnost. *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 49–56.
- 1991: *O počátcích moderní spisovné češtiny*. NŘ 74. 57–62.
- Studia z Filologii Polskiej i słowiańskiej* 33, 1996. Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk.
- ŠIRJAJEV, E., 1997: Obščie processy v razvitii russkogo jazyka v 1945–1995 gg. *Russkij jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytutu Filologii Polskiej. 15–27.
- Teze Praškog lingvističkog kružoka, 1929. Jan Mukaržovski*, Struktura pesničkog jezika, 1986. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 151–191.
- TOPORIŠIČ, J., 1970: Slovenski pogovorni jezik. *Slavistična revija*. 55–70.
- (1977) 1991: Mali jeziki v večjezikovni državni skupnosti s stališča zgodovine slovenskega knjižnega jezika. *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 143–155.
- TOPORIŠIČ, J., GJURIN, V., 1981: *Slovenska zvrstna besedila*. Ljubljana: Univerza EK v Ljubljani.
- TRÁVNÍČEK, F., 1955: K otázkám jazykové normy. *Slavistična revija* 4. 205–209.
- URBANČIČ, B., 1960/61, 1961/62: O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini. *Jezik in slovstvo* 3/8. 81–87, 241–246. *Jezik in slovstvo* 2. 36–40; 7. 200–209.
- 1972: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženok*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- 1991: Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. *XXVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 17–27.
- 1994: Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja. *Obdobja* 14. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 103–115.
- 1995a: *Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja*. *Slavistična revija* 43/4, 459–469.
- 1995b: Dva tipološka zgleda normativne vrednosti slovenske besedotvorne morfematike. *Języki słowiańskie 1945–1995*. Opole: Uniwersytet opolski. 153–167.

- – 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VODUŠEK, B., 1932/33: Za preureditev nazora o jeziku. *Krog*. 66–76.
- WIERZBICKA, A., 1993: Antitotalitarnyj jazyk v pol'she: mehanizmy jazykovej samooborony. *VJa* 4. 107–126.
- ZEMSKAJA, E. A., 1997: Aktivnye tendencii slovoproizvodstva. *Russkij jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytutu Filologii Polskiej. 167–200.
- Z teórie spisovného jazyka*, 1979. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

SUMMARY

After 1945 the dialectic three-part nature of the normativity of literary language, based in Prague Structuralism – including language system, literary usage, and a criterion based on the functional principle which helps regulate the relationship between the two of them, i.e., the principle of culturedness – experienced some sort of crisis.

The political and ideological saturation of the referential world in certain communication areas of the literary language (public communication with manipulative and influential function – particularly journalism), the so called sacralization of language as a perverted struggle for linguistic (national) self-preservation of the »minority« in multinational states – a reaction to the constantly present imperialistic linguistic and cultural tendencies of the »majority« – caused the appropriation of normative criteria of literary language of one kind or another. This is a frustration of the norm with regard to the balance in the relationship between all of its components. The deep-rooted conflict between ideological language, the so called »novojaz«, and »prostorechie« (in Russian), »obecn« Czech, non-literary Polish, etc., which was largely publicly articulated in the period of social democratization, i.e., after 1990, and in the countries of the former Eastern block to some extent also in Khrushchev's period (1960's), is basically a conflict between the formally codified norm of the semiotically hollow (virtual) language of public media and the non-codified norm of the individualized language of reality.

It seems that in spite of »diglossia« within the languages and altered interlinguistic situation that emerged after the collapse of multinational and multilingual states, the »Americanization« of the Slavic world and, consequently, its languages – or perhaps just because of all this – the tendency towards original comprehension of literary norm or, rather, towards actualization of the concept of »flexible stability« from which it is derived, remains alive. This opens the possibility of a partial redefining of normativity as a reaction to the changes in social and individual communication needs.

In the social and political realities of the present time, with respect to the nation the unifying and presentational function of literary language – the function that some members of the Prague Linguistic Circle also built into the criteria of its normativity – remains vital.